

Kvalita v kvalitativním výzkumu

[Clive Seale](#)

[\[abstract\]](#)

Přeložila Marie Černá

[\[home\]](#) [\[back\]](#) [\[down\]](#)

1.

Po celá léta se metodologové snaží poskytnout kvalitativním výzkumníkům nějaký návod jak zlepšovat nebo posuzovat kvalitu kvalitativního výzkumu^[1]. Dá se říct, že veškeré psaní o metodologii je nakonec vedeno tímto záměrem, neboť jestliže chceme psát o tom jak dělat výzkum, pak nejspíš proto, abychom ostatním lidem poskytli nějakou představu, jak mohou postupovat v jejich vlastním bádání. Nicméně explicitní diskuze o kvalitě v sociálním výzkumu vychází ze zájmu o taková slova jako validita a reliabilita, jež byla původně součástí kvantitativní či scientistické tradice, a teprve posléze se pod tlakem kritiky z řad kvalitativní výzkumné komunity rozšířila dále. To vedlo nejdříve k tomu, že kvalitativní metodologové začali chrlit nové pojmy, které buď nahradily scientistní jazyk předchozích období, nebo které existujícím pojmům přidávaly nové významy. Později, s nástupem postmodernismu, se celý problém, zda se máme snažit vytvářet obecná kritéria posuzování kvality výzkumu, stal sporným. Říká se, že bychom možná měli louku kvalitativního výzkumu nechat rozkvést tisícem květů. Výsledkem je, že praktičtí výzkumníci si nyní musí hledat cestu v množství vzájemně si odporujících pozic a že metodologie pomalu získává špatné jméno. Chci nabídnout východisko, a to v duchu předchozího období, kdy výzva dělat (empiricky) "ukotvenou teorii" posílila výzkumníky, kteří chtěli svoje řemeslo vyrvat ze spárů tehdejších "teoretických kapitalistů" (Glaser, Strauss 1967: 10). Volání po vědeckých základech v duchu Glasea a Strausse už není asi tak snadno udržitelné, ale potřeba nového pojetí vztahu mezi kvalitativním výzkumem, teorií, a samozřejmě filozofií, je dnes stejně naléhavá jako v šedesátých letech.

2.

Existuje obecně rozšířená představa, že filozofie podepírá stavbu sociálního výzkumu, že je kolbištěm, na kterém se střídají různé pokusy položit základy pro posuzování výroků o skutečnosti (*truth claims*). Dnes to však paradoxně vypadá, jako by se filozofickým základem sociálního výzkumu stalo striktní odmítání jakýchkoli takových základů. Je myslím načase, aby sociální vědci tento paradox zužitkovali - aby se osvobodili od povinnosti naplňovat svojí výzkumnou praxí jakási filozofická schémata, aniž by však přitom ztratili povědomí o tom, jak je pro jejich řemeslo důležitá filozofická a politická reflexivnost. Jedině tak může vzniknout přesvědčivý obraz sociálního výzkumu coby dovednosti, která je sice na sociální teorii nebo filozofii relativně nezávislá, ale nepřestává z těchto diskurzů čerpat inspiraci. Taková představa si udržuje dostatečný odstup od pokusů hledat zastřešující kritéria pro posuzování kvality výzkumu a zároveň respektuje těžko zachytitelnou povahu kvality (nějak

ji rozpoznáme, když ji vidíme, ale nedokážeme ji předem vymežit pomocí metodologických pravidel). Znamená to také, že nemusíme opouštět postupy vyvinuté v rámci jednoho paradigmatu, jakmile se objeví paradigma jiné.

3.

Abych ukázal, jak jsem došel k tomuto závěru, stojí za to napřed shrnout několik klíčových posunů v kriteriologii, která je jakousi odnoží širších debat ve filozofii vědy. Potom se vyjádřím k filozofickým stanoviskům a k tomu, zda a jak mohou být "zakládající". Nakonec na příkladu triangulace ukážu, jak mohou sociální vědci naplňovat koncepci sociálního výzkumu coby řemesla, aniž by museli slevit ze závazku dělat kvalitní výzkum.

Kriteriologie

4.

V modernistické fázi kvalitativního výzkumu zdůrazňovala mytologie kvalitativní tvorby svou odlišnost přehnaným vymežováním se vůči údajnému "pozitivismu" kvantitativní práce. V metodologické diskuzi o kritériích kvality to původně vedlo k nahrazování slov jako *validita* a *reliabilita* novými pojmy, což mělo odrážet logiku interpretativního přístupu a přitom zachovávat zdání, že sociální vědci obou tradic sdílejí podobnou vědeckou orientaci. Jako typický příklad může posloužit snaha LeCompta a Goetze (1982), kteří tvrdili, že techniky zajišťování validity a reliability používané například v etnografii by měly být jiné než třeba v případě experimentu. Navrhli schéma, které mělo být kvalitativní paralelou Campbellovu a Stanleyovu (1966) vlivnému výkladu validity a reliability v kvaziexperimentálním výzkumu. A aby legitimovali určitou míru odlišnosti, přišli s novými pojmy jako *interní* a *externí reliability*. To jim však nebránilo obhajovat pragmatické kombinování kvantitativní a kvalitativní práce.

5.

Jak postmodernismus postupně nahrazoval konstruktivismus, začali se kvalitativní kriteriologové modernistickým závazkům LeCompta a Goetze vzdalovat a směřovali k takovým pojetím validity a reliability, která se od pozitivistických či realistických pozic významně liší. Potřeba obecných kritérií pro posuzování kvality výzkumu je ovšem i v těchto metodologických textech nepotlačitelná, což je asi částečně důsledkem toho, že sociální výzkumníci musejí o hodnotě svého úsilí přesvědčovat i tak skeptické publikum, jakým jsou třeba grantové komise.

6.

Časem se objevila ohromující škála nových pojetí. Například Altheidův a Johnsonův (1994) přehled interpretativních přístupů k validitě rozlišuje "následnou (*successor*) validitu, katalytickou (*catalytic*) validitu, validitu založenou na dotazování (*interrogated*), transgresivní (*transgressive*) validitu, imperiální (*imperial*) validitu, ironickou validitu/validitu nápodoby (*ironic/simulacra*), situovanou (*situated*) validitu a smyslovou (*voluptuous*) validitu" (str. 488). Pohled do studie Kirka a Millera (1986) zase ukazuje, že Altheide a Johnson ve svém výčtu opomněli ještě "zjevnou" (*apparent*), "instrumentální" a "teoretickou" validitu. Kirk a Miller (1986) navíc předvádějí, s jakou lehkostí lze konceptualizovat nové formy reliability, když tu rozdělují na "donkichotskou", "diachronickou" a "synchronickou". Bujení nových pojmů odráží těžkosti, s jakými se musejí potýkat kvalitativní metodologové, kteří se upnuli k vytváření všezastřešujícího systému posuzování kvality, pokud chtějí dát svým představám nějaký pevnější tvar. To ostře kontrastuje se situací podobně zaměřených autorů kvantitativní tradice, kde je obecná shoda

ohledně některých pojmů (například odlišení validity a reliability či interní a externí validity) mnohem snadněji udržitelná. Krioteriologií v kvalitativním výzkumu zmítají zvláště silné rozpory, neboť úsilí, jehož hlavní filozofií bývá tvořivost, otevřené bádání, pojmová pružnost a svoboda ducha, je těžké nějak regulovat a omezovat. Nárůst koncepcí a pojmů je průvodním jevem paradigmatických obrátů a krizí legitimacy a reprezentace, jež charakterizují "momenty" soudobé historie kvalitativních metod ([Denzin, Lincoln 1994](#)).

7.

Tyto nedávné obraty reflektují ve své práci Lincoln a Guba. Lincoln a Guba ([1985](#)) zastávají názor, že jádrem všech otázek běžně diskutovaných v termínech validity a reliability je snaha o věrohodnost (*trustworthiness*) výzkumné zprávy. Proto se výzkumné zprávy v rámci modernistického paradigmatu poměřovaly čtyřmi hledisky, jmenovitě jejich pravdivostní hodnotou (*truth value*), aplikovatelností, konzistencí a neutralitou. Pravdivostní hodnota však prý předpokládá "jedinou hmatatelnou realitu, již má výzkum odkrýt a ukázat" ([Lincoln, Guba 1985](#): 294), zatímco naturalistický výzkumník "předpokládá mnohočetné konstruované reality" (str. 295). Aplikovatelnost spočívá v možnosti zobecnit ze vzorku na celou populaci, a to na základě neověřeného předpokladu, že "cílová (*receiving*)" populace se podobá "výchozímu (*sending*)" vzorku. Naturalistický výzkumník by naopak hájil jedinečnost každého místního kontextu a jako podmínku aplikovatelnosti by vyžadoval empirické studium kontextů vzorku i cílové populace. Podobně kriticky přistupují Lincoln a Guba ke zbývajícím dvěma kritériím. Konzistence podle nich staví na naivně realistických předpokladech, neutralita na umělém oddělení hodnot od samotného bádání. Kritizují LeCompta a Goetze, které s podobným přístupem ztotožňují, za jejich závislost na axiomech, jako je "naivní realismus či lineární kauzalita" ([Lincoln, Guba 1985](#): 293).

8.

Místo toho navrhují Lincoln a Guba vlastní čtyřbodový výčet kritérií pro naturalistický výzkum. Pravdivostní hodnotu by měl nahradit zájem o důvěryhodnost (*credibility*), přičemž "nejdůležitější technikou" je zde ověřování u členů zkoumané skupiny (*member checks*) ([Lincoln, Guba 1985](#): 314). Přenositelnost (*transferability*) by měla nahradit aplikovatelnost, neboli konvenčně pojímanou externí validitu. Konzistenci, neboli to, čemu se běžně říká reliabilita, navrhují nahradit spolehlivostí (*dependability*), a tu má zajistit audit kolegů (*peer auditing*). Audit je užitečný také pro dosažení potvrditelnosti (*confirmability*), jež má nahradit běžné kritérium neutrality či objektivity. Takový postup je uplatněním reflexivity, jehož součástí je metodologicky sebekritický popis toho, jak výzkum probíhal. Věrohodnost je vždy vyjednatelná a neuzavřená a nelze ji podříditi nějakému konečnému důkazu, na základě kterého musí čtenář daný výklad přijmout. To, jak tvrdí Lincoln a Guba ([1985](#)), "ostře kontrastuje s věrohodností obvyklého výzkumu" (str. 329), která je považována za "zcela nezpochybnitelnou", jakmile byla provedena náležitá opatření. Ve skutečnosti jde o kontrast poněkud přepjatý, uvážíme-li, s jakým vědomím omylnosti vyjmenovávají Campbell a Stanley ([1966](#)) nebezpečí, která mohou validitu a reliabilitu ohrozit.

9.

Kritéria navrhaná Lincoln a Gubou v roce 1985 nicméně vycházejí z rozporných filozofických pozic, neboť přesvědčení o "mnohosti konstruovaných realit" spíše než o "jediné hmatatelné skutečnosti" ([Lincoln, Guba 1985](#): 295), které tvoří jádro konstruktivistického paradigmatu, neodpovídá představě, že je možné vytvořit kritéria pro posouzení věrohodnosti výkladu. Relativismus nejde dohromady s pokusy stanovit "pravdu", a to ani když tento pojem dáme do uvozovek.

10.

Ve své pozdější práci ([Guba, Lincoln 1989, 1994](#)) autoři tento problém uznali a navrhli coby páté kritérium "autenticitu" - toto kritérium má být v souladu s relativistickým názorem, podle něhož výzkumná zpráva představuje sofistikovanou, ale pouze dočasnou shodu názorů na to, co lze považovat za pravdivé. Při podrobnějším rozboru složek autenticity projevují Guba a Lincoln ([1989, 1994](#)) sympatie vůči politickému pojetí výzkumu, což bylo zřejmé už z jejich předchozího zaujetí pro "členské ověřování" (*member checking*). Podle těchto autorů je výzkum autentický, mohou-li výzkumníci ukázat, že reprezentují škálu různých realit ("neustrannost"). Výzkum by měl rovněž příslušníkům dané komunity pomoci "sofistikovaněji" porozumět studovanému jevu ("ontologická autenticita"), prokázat, že jim pomohl zhodnotit stanoviska jiných lidí ("výchovná autenticita"), že vyvolal určitou formu jednání ("katalytická autenticita") a že posílil schopnost lidí jednat ("taktická autenticita"). Názor, že neustrannost, kultivace, vzájemné porozumění a posilování jsou obecně žádoucí, je sám o sobě hodnotově zatíženou, kulturně vyhraněnou pozicí, kterou by nějaký foucaultovský stoupenec dekonstrukce jistě docela rád pořádně rozebral. Je to pokus vyhrabat se z propasti relativismu; jenomže založit výzkum na politických cílech je ve světě, kde ohledně vhodnosti takových jednotlivých cílů neexistuje pevný konsenzus, značně problematické ([Hammersley 1995](#)). Mírnější podoby politické oddanosti mohou vést k tomu, že výzkumníci prostě čtenářům poskytnou reflexivní výklad svých politických názorů a otázku střetu zájmů ponechají na demokratickém procesu v širší společnosti. Přesto budeme sotva polemizovat s následujícím závěrem Guby a Lincoln ([1994](#)): "Problém kritérií na posuzování kvality není v konstruktivismu uspokojivě vyřešen a je nutná další kritická analýza" (str. 114).

11.

Tito autoři se spolu s mnoha dalšími kvalitativními výzkumníky vydali cestou, která začala odmítnutím pozitivistických kritérií a jejich nahrazením interpretativistickými alternativami. Když se dostavila nespokojenost s nedostatky těchto alternativ, přijali konstruktivismus, a s ním i prvek relativismu. Aby se uchránili před logickými důsledky relativismu, který podle všeho hrozil nihilistickou vizí a úplným opuštěním výzkumu jako takového, převzali posléze politický výklad smyslu výzkumu. Co si z toho všeho má sociální výzkumník v praxi vzít? Jak se tyto nekonečné debaty mohou pro výzkumníky stát zdrojem inspirace, a nikoliv zdrojem frustrace a negativismu? Než se zaměřím na tyto otázky, chci se podívat na některé filozofičtější problémy.

Filozofické momenty

12.

Ani na úrovni filozofie nevedly debaty o základech poznání k jednoznačným závěrům. Nicméně kriteriologové někdy považují filozofické pozice za "základ" výzkumné praxe v ještě jiném smyslu. Modernistická paradigmatata jsou takto založena na empirismu, konstruktivismus a postmoderní stanoviska zase na antiempirismu a tak dále. Pozastavím se zde pouze u jednoho pokusu dát výzkumné praxi filozofické základy - u "jemně realistického" východiska Hammersleyho ([1992](#)) a u některých námitek vůči němu. Nenavrhuji přitom jemný realismus jako řešení (přes jeho přitažlivé vlastnosti jako třeba pragmatický kompromis mezi několika krajnostmi), ale chci na něm ukázat omezení jakéhokoliv přístupu, jenž od výzkumné praxe očekává, že se zcela přizpůsobí nějaké filozofické pozici.

13.

Jemný realismus si udržuje takový pohled, podle kterého jazyk konstruuje nové světy a zároveň odkazuje k realitě mimo text; je nejen zprostředkovatelem minulé zkušenosti, ale i

prostředkem k vytváření nových zkušeností. Hammersley (1992, 1995) takové stanovisko považuje za přiměřeně pevnou půdu pro sociálního výzkumníka, který hledá střední cestu mezi dnes dostupnými rozmanitými paradigmaty. Podobně jako analytický realismus (Altheide, Johnson 1994), kantovský umírněný či "transcendentální idealismus" nebo kritický realismus vede toto stanovisko k takovému výzkumnému přístupu, podle kterého sice vždy vnímáme svět z určitého hlediska, avšak svět na nás zpětně působí tak, že možnosti našich náhledů omezuje. Výzkumník ubírající se touto cestou si je neustále vědom poněkud konstruované povahy výzkumu; úplné aplikaci konstruktivismu na svoji vlastní praxi se však brání, protože by ho to postupně svedlo k nihilismu. Ve výzkumu pak konstruujeme "přechodné objekty", jako třeba sociálně vědné pojmy, které mají reprezentovat skutečnost (Williams, May 1996: 85). Poznatky jsou vždy zprostředkovávány pomocí již existujících představ a hodnot, ať už si to výzkumníci uvědomují či nikoliv. Některé výklady jsou přesto přijatelnější než jiné. Lidská společnost si v praxi vytvořila dostatečně pevné základy, na nichž lze přijatelnost posuzovat, a to bez ohledu na to, zda tyto základy mohou být s konečnou platností filozoficky zdůvodněny. Posuzování přijatelnosti výzkumných zpráv nevyhnutelně znamená, že se dočasně přihlásíme k názoru, že jazyk odkazuje k realitě mimo text. Takový postup má sice od prosté korespondenční teorie pravdy dost daleko, přesto však některé její prvky obsahuje. Nepředpokládá ani, že pravda spočívá výhradně v souladu jedněch výroků se sadou jiných výroků, přestože to může být legitimní součástí posuzování jednotlivých tvrzení. Představuje protiklad k ryzímu konstruktivistickému hledisku, podle kterého nelze poznávat reálný svět, který existuje mimo jazyk.

14.

Jádrem obhajoby jemného realismu je představa výzkumnické komunity, ve které existují dohodnutá kritéria posuzování přijatelnosti, důvěryhodnosti a relevance výzkumných zpráv. Oddělovat tvrzení od průkazných faktů, snášet nejsilnější důkazy k nejdůležitějším tvrzením, nechávat čtenáře prozkoumat veškeré soudy výzkumníka - to vše jsou metody, které vedou ke splnění měřítek kritické výzkumnické komunity. V tomto bodě se Hammersley přibližuje Popperovi (1972), který požadoval autoritu pomyslného "třetího světa" objektivního vědění - vědění, které je sice lidmi konstruováno, ale protože představuje výsledek společného úsilí celé vědecké komunity, existuje nezávisle na biografiích jednotlivých vědců. Hammersley (1992) rovněž připomíná Poppera (1963) v tom, že je zastáncem falzifikačního (*fallibilistic*) přístupu, který každou "pravdu" považuje za provizorní do té doby, než se najde dostatečný důvod, aby získala navrch jiná verze. Hammersley je tedy pevně zakotven v postpozitivistickém táboře.

15.

Jak dobře víme z kritiky Poppera, která vzešla z radikálních epistemologických a politických pozic, spoléhat se na obecně ustanovené normy znamená podporovat spíše konzervativní přístup. Je zřejmé, že tato komunita výzkumníků není vlastně pomyslnou představou, nýbrž realitou. Konkrétní lidé dělají ve světě konkrétní věci a říkají tomu výzkum. Tito lidé pocházejí z konkrétních kulturních prostředí, přinášejí s sebou specifické, vylučující předsudky a promítají je do měřítek, jež udržují. Komunita sociálních vědců se v praxi neliší od zbytku společnosti v rozdělování statusu a moci; dosahuje toho tak, že občas zastrašuje a umlčuje některé skupiny, které pak nejsou schopny ovlivňovat sociálně vědní diskurz (Harding 1986). Hammersleyho důraz na to, zda jsou závěry v souladu s obecně přijímaným vědění příslušné výzkumnické komunity ("přijatelnost"), se v tomto světle napřed jeví jako trochu pochybný. Zastávce jemného realismu může oproti tomu poukázat na roli důkazů v testování teorií, a to jak z hlediska důvěryhodnosti, tak přijatelnosti (*plausibility*). Ty mají

moc přesvědčit výzkumnickou komunitu a mohou vyústit v revizi přijatého vědění a případnou změnu dominantních paradigmat.

16.

Ovšem i toto stanovisko je sporné, neboť staví na předpokladu, že existuje prokazatelný základ toho, co ustavuje důkazy. Jak máme dosáhnout kontaktu s vnější realitou, která potvrdí či vyvrátí naše tvrzení? Není všechno naše zkoumání ve své podstatě vedeno předem existujícími teoretickými předpoklady? Prezentovat jemný realismus jako základ sociálního výzkumu se zdá ve světle těchto otázek nemístné. V tuhle chvíli se normálně lze pustit do dalších filozofických úvah, třeba v duchu konstruktivismu či postmodernismu, o kterých se často má za to, že žádné pevné epistemologické základy nemají, a přesto je někteří autoři (např. [Denzin 1997](#); [Dickens, Fontana 1994](#)) považují za nový princip výzkumné praxe; tím ovšem navozují takový způsob uvažování o základech myšlení, se kterým by se podle mě výzkumníci měli rozejít.

17.

Značná obliba postmoderních, politických a konstruktivistických koncepcí výzkumu plyne z jakési obecné nespokojenosti s vědeckým pohledem na svět. Samozřejmě, že v kvalitativním výzkumu jde o kvalitu; ale modernistické nálepky *validity* a *reliability* už patrně nejsou schopny obsáhnout celou škálu problémů, které nutně se zájmem o kvalitu vystávají. Konstruktivistická kritika kriteriologie nám ukázala, že "kvalita" je těžko postižitelný jev, který nelze předem vymezit pomocí metodologických pravidel. Pokud však tato pravidla přeformulujeme do podoby jakýchsi "směrnic", které bychom uplatňovali obezřetně a s ohledem na konkrétní kontext výzkumu, můžeme se s jejich pomocí přiblížit kvalitní výzkumné práci. Hlavní hrozbou pro kvalitu je vlastně představa, že výzkumná práce musí dostát nějakým filozofickým a metodologickým schématům. Praktičtí sociální výzkumníci se mohou kvalitní práci učit na mnoha příkladech, uskutečňovaných v duchu různých "momentů", aniž by před zahájením samotné práce museli vyřešit nějaké metodologické spory. Na druhou stranu kvalitu kvalitativního výzkumu zlepšuje i to, když se výzkumníci do filozofické a metodologické debaty zapojují a když svoje metodologické povědomí rozvíjejí a zavádějí do praxe, takže se pro ně otázka kvality stane "plodnou posedlostí" ([Lather 1993](#)).

18.

Představa sebekritické výzkumnické komunity, která ve vzájemné spolupráci vytváří pozitivní vědění ve prospěch druhých, je pro mnoho výzkumníků stále přitažlivá. Přání sdílet jazyk, účastnit se vytváření a vyjednávání kritérií posuzování kvality, zohledňování politických a kulturních rozdílností, to všechno vyžaduje důvěru v úsudek druhých, i když celou věc mohou usnadňovat určité metodologické postupy. Právě na představě výzkumnické komunity, která je hlavním publikem pro sociální výzkumníky dbající o kvalitu své práce, jsou tyto postupy (podrobněji viz [Seale 1999](#)) založeny. Zahrnují techniky jako audit kolegů (*peer auditing*), popsany Lincoln a Gubou ([1985](#)). Přijetí výzkumné práce pak může částečně záviset na ochotě výzkumníka předložit kritickému čtení názory a metodologická rozhodnutí, jež v průběhu výzkumu učinil ([Swanborn 1996](#)).

Triangulace: Případová studie řemeslné dovednosti

19.

Abych ilustroval takový přístup k výzkumné praxi, který jde napříč nekonečnými metodologickými spory a který výzkum chápe hlavně jako řemeslnou dovednost, na jednu z výzkumných dovedností se teď zaměřím. Triangulace označuje soubor technik, které se

původně objevily v rámci hrubě realistického paradigmatu. Ti, kteří mylně předpokládají nevyhnutelnou logickou souvislost paradigmatických pozic a konkrétních technik, se využívání triangulace pokoušeli omezit právě na toto paradigma. Osvícenější metodologové si uvědomili, že triangulace má svoje místo i v jiných paradigmatech. Dalším krokem v této logice, který by podle mého měli výzkumníci udělat, je prohlásit triangulaci za užitečný postup, jenž je relativně nezávislý na jakékoliv paradigmatické pozici.

20.

Idea triangulace vychází z diskuzí o validitě měření, které mezi sebou vedli kvantitativní metodologové s hrubě realistickými a empirickými předpoklady. Campbell a Fiske (1959) tvrdili, že "oproti *prostému operacionalismu*, který nyní ovládá psychologii, zastáváme [...] *metodologickou triangulaci*" (str. 101; kurzíva původní), a načrtli svoji představu konvergentní a diskriminační validace (*convergent and discriminant validation*) nástrojů měření. Webb, Campbell, Schwartz a Sechrest (1966) potom tuto myšlenku použili k obhajobě paralelního operacionalismu, který spočívá v současné aplikaci několika metod, takže výchyly způsobené jednou metodou mohou být vyrušeny ostatními výchyly. Použití triangulace v kvalitativním výzkumu jako první prosazoval a popularizoval Denzin (1970), jehož učebnice prošla několika vydáními (1978, 1989), ve kterých původní koncept pozměnil. Jiné učebnicové definice z té doby vzdáleně odrážejí zázemí ve zmíněné kvantitativní tradici výzkumu. Například Hammersley a Atkinson (1983) popisují triangulaci jako metodu, v níž "vztahy mezi pojmy a ukazateli jsou ověřovány s pomocí dalších ukazatelů" (str. 199). Samotný termín má evokovat analogii se zaměřováním či navigací, kdy se pozice na mapě určuje zaměřením dvou orientačních bodů, z nichž vedou přímky protínající se v místě pozorovatele. Pokud by pozorovatel zaměřil jenom jeden bod, dozvěděl by se pouze, že se nachází někde podél přímky. Triangulace v tomto smyslu předpokládá jedinou danou realitu, již lze objektivně poznat současným užitím několika metod sociálního výzkumu (Blaikie 1991). Leckomu se tedy může zdát, že jde o techniku, kterou nelze použít, aniž bychom současně přistoupili na modernistické filozofické požadavky pozitivistického nebo přinejmenším postpozitivistického paradigmatu a usilovali o budování jediné verze pravdy.

21.

Nejkrajnější stanovisko, z něhož lze triangulaci odlišně paradigmaticky chápat, nabízí Cicourel (1964, 1974). Jeho vlastní kritika této techniky je typicky paradoxní v tom, jak v zápětí nadšeně obhajuje výhody "nekonečné triangulace" (Cicourel 1974: 124). Tuto rétorickou hříčku (kterou snad dnes můžeme číst jako žert, přestože to tak Cicourel zřejmě nezamýšlel) dále rozvíjí a ukazuje, že to, co má na mysli, je vlastně úplným popřením konsenzuálního hledání pravdy, jak o něj usiluje obyčejná triangulace. Ilustruje to na příkladu z vlastní praxe:

Postup triangulace se liší podle výzkumného problému. Když jsme sbírali údaje o osvojování si jazyka v domácím prostředí, nechali jsme magnetofon nahrávat asi hodinu během oběda. Transkript nahrávky pořídila písárka, kterou jsme požádali o doslovný záznam. Poté si transkript, první verzi této scény, přečetla matka a zároveň při tom poslouchala nahrávku; její poznámky k nahrávce daly vzniknout další verzi interakce. Požádali jsme pak písárku, aby si nahrávku znovu poslechla a popsala, o co podle ní jde; tam, kde to považovala za nutné, měla svůj původní přepis upravit. Tímto rozpracováváním a upravováním vznikaly stále nové verze scény. Můj vlastní fonetický přepis nahrávky představoval ještě jinou verzi. Čtenář by teď mohl říct, že jsme prostě měli zkombinovat různé verze, a tím vytvořit tu "nejlepší" možnou,

jenže vtip spočívá v tom, že kdybychom najímali další a další písárky a matce předkládali další a další různé prepisy, mohly vznikat nové verze donekonečna. ([Cicourel 1974](#): 124)

22.

Toto je malá zábavná ukázka konstruktivistických námitek proti realistickým sklonům v diskuzích o triangulaci. Stejně jako postmoderní přístupy připomíná, že každé čtení textu pravděpodobně povede k nové interpretaci, přičemž žádnou verzi nelze upřednostnit před jinými. Cicourelův příklad vede Blaikieho (1991) k tvrzení, že triangulace má smysl pouze v rámci pozitivismu. Blaikie nepostřehl v Cicourelově příkladu žádnou ironii ("Ale nabízí se otázka, proč by se to mělo nazývat triangulací [[Blaikie 1991](#): 130].") a tvrdí, že tato technika "nemá pro opravdové interpretativisty a etnometology žádný význam" ([Blaikie 1991](#): 131), protože nutně znamená příklon k nepatřičným ontologickým a epistemologickým stanoviskům. Já naproti tomu říkám, že výzkumníci by měli předpoklad nutného propojení mezi technikou triangulace a filozofickými stanovisky zpochybňovat.

23.

Bloorova ([1997](#)) námitka vůči triangulaci vede k dalšímu zpochybňování jejích údajně nevyhnutelných filozofických konotací, i když zároveň nabízí příležitost zasadit tuto techniku do jemně realistického paradigmatu. I kdyby všechny možné postupy došly v nějaké metodologické triangulaci ke stejnému výsledku, a navzájem se tak jakoby potvrzovaly, říká Bloor ([1997](#)), jak můžeme vědět, že jsou správné? Třeba by nějaká do té doby netušená metoda odhalila něco jiného. Tento problém je vlastně analogií k problému indukce: Jak můžeme na základě minulé zkušenosti spolehlivě odvodit, že zítra vyjde slunce? Logicky samozřejmě nemůžeme. Ani námitku vůči triangulaci coby technice zvyšování validity nelze na této úrovni vyvrátit. Přesto se ve světě neustále řídíme podle toho, co považujeme za hodnověrné, a myslet si, že slunce zítra nevyjde, by nám asi k ničemu moc nebylo. Pragmatický, jemný realista by Bloorovi odpověděl, že triangulace může určitému výkladu přidat na důvěryhodnosti, a to jako součást falzifikační výzkumné strategie, při které se snažíme doložit ta nejdůležitější tvrzení. Od hrubého realismu se tedy dostáváme k paradigmatu jemného realismu - jako potenciální soubor základních předpokladů pro triangulaci se hodí stejně tak dobře. Lze se přiblížit Cicourelovu pohledu ještě víc?

24.

Argument, který triangulaci přibližuje konstruktivistickému paradigmatu, rozvíjí Silverman ([1993](#)). Napřed v duchu jemného realismu píše, že triangulace jako součást falzifikačního přístupu k terénní práci může prohlubovat porozumění, i když sama o sobě není žádnou zárukou validity. V podobném duchu se vyjadřují Cain a Finch ([1981](#)), podle nichž znásobení metod může prohloubit naše znalosti různých stránek věci. Dingwall ([1997](#)) se přiklání ke konstruktivismu, když říká, že triangulace umožňuje vysvětlit, jak jsou výpovědi a činy v jedné situaci ovlivněny a formovány výpověďmi a činy ze situace jiné. Silverman ([1993](#)) nakonec v takovém použití triangulace nevidí žádný problém, když říká, že pomáhá "studovat situované působení výpovědí" spíše než "používat jednu výpověď k vyvrácení jiné" (str. 158). Tato verze triangulace, která je velmi blízká Cicourelovu pohledu, se tedy vzdává představy konvergence k určitému pevnému bodu a výzkum chápe jako odhalování celé řady konstruovaných skutečností. A právě k tomu se triangulace, jež má v tomto pojetí ukazovat různost, dobře hodí.

25.

Tento posun k jakémusi "měkkému" konstruktivistickému výkladu triangulace doplňuje ve své práci Flick ([1992](#), [1998](#)). Vychází přitom z výzkumu, v němž byla konverzační analýza

psychologického poradenství doplněna rozhovory se samotnými poradci. Ti v nich měli vysvětlit, čeho se svými postupy snaží dosáhnout. Flick (1998) podotýká, že triangulace v tomto smyslu "není ani tak strategií na zvyšování validity výsledků a postupů, jako spíš její alternativou, [...] která rozšiřuje záběr a přidává na hloubce a konzistenci" (str. 230).

26.

A ještě dál: ve své práci *The quality of qualitative research* (Seale 1999) ukazují takové využití triangulace při získávání materiálu pro analýzu diskurzu, které zvyšuje koherenci a bohatost rozboru. Ukazují tak, že triangulace se hodí i pro práci v rámci poststrukturalistického, neřku-li postmoderního paradigmatu. Není ani těžké si představit, jak triangulační techniky zkvalitňují politicky motivované výzkumné projekty, jejichž emancipační či osvětový účinek je umocněn předvedením celé řady perspektiv či konstrukcí daného jevu. To, že se v diskuzi o jedné z mnoha technik kvalitativního výzkumu mohou objevit takové posuny, podporuje obecnější tezi, že určitá řemeslná dovednost nemusí být nutně vázána na určitou filozofickou nebo paradigmatickou pozici. Ve své knize (Seale 1999) tento bod beru obecně, takže mohu zahrnout diskuzi jak etablovaných, tak nově vznikajících dovedností kvalitativního výzkumu. Mezi ně patří ověřování u členů zkoumané skupiny (*member checking*), vysvětlování případů, které nepotvrzují naše interpretace (*accounting for negative instances*), analytická indukce (*analytic induction*), počítání (*the uses of numbers*), používání interpretačně umírněných formulací (*using low inference descriptors*), empirické ukotvování teorií (*grounding of theory*), dekonstruktivní přístupy (*deconstructive approaches*), reflexivní vykazování se (*reflexive accounting*), nové způsoby psaní zpráv (*new textual forms of reporting*) atd.

Závěr

27.

Metodologické texty mají pro praktikující sociální výzkumníky věnující se řemeslu, které se z velké části učili "za pochodu", sbíráním zkušeností jako učedníci, skrze pokusy a omyly, a ne studiem obecných pojednání o metodě, pouze omezený význam. Pokud jsou vůbec k užitku, prospívají metodologické diskuze kvalitě výzkumu tím, že zvyšují povědomí o metodologických důsledcích konkrétních rozhodnutí, která výzkumník během své práce dělá. Příliš vážně braná metodologická uvědomělost může vést ke starostem, jež jsou praxi na překážku, ale v malých dávkách pomáhá vyvarovat se očividnějších chyb. Může také nabídnout určitou představu těm, kteří už ve svém projektu nevědí kudy kam. Čtení a diskutování o metodologii jsou pak jakýmsi intelektuálním posilováním, přestávkou v duševní tělocvičce, než se opět vrátíme ke své práci, snad o něco silnější a bystřejší.

28.

Je to spíše pragmatické a skeptické stanovisko, které bere v úvahu, že lidé se výzkumu učí tak, že výzkum sami dělají - to je naštěstí možné díky tomu, že se lze poučit četbou toho, co napsali ostatní, aniž by člověk musel zkušeným výzkumníkům neustále chodit v patách (přestože i to může být užitečné). Tuto zprostředkovanou učednickou zkušenost mohou poskytnout jakékoli úvahy o výzkumné práci ostatních, pokud se vážně zabývají silnými a slabými stránkami toho kterého výzkumu. Čistě metodologické texty, které se zaměřují na jednotlivá témata, jež jsou podle různých autorů z hlediska dobré výzkumné praxe důležitá, však navíc tuto zkušenost pomáhají ještě lépe strukturovat.

29.

Pokusil jsem se ukázat, že lidé se často uchylují k silným tvrzením, že filozofické, politické či

teoretické pozice by měly podepírat - a tedy určovat - rozhodnutí učiněná v "terénu" a že přijetím určité pozice je kvalita zaručena. Týká se to dokonce i postmodernismu, jakkoliv autoři působící v tomto "momentu" kvalitativního výzkumu se sami sebe snaží prezentovat jako bezvýhradně liberální. Já to vidím jinak: výzkumná praxe by vlastně měla být na podobných abstraktních a obecných úvahách relativně nezávislá.

30.

Kdo se opatrně a s vědomím velké rozmanitosti vzájemně si odporujících pozic vydá touto cestou, může čerpat ze skoro každé klíčové metodologické diskuze o tom, jak zajistit kvalitu v sociálním výzkumu. To se týká takzvané "pozitivistické" metodologie, neopozitivismu, politických přístupů, konstruktivismu, postmodernismu a dalších, na které jsem třeba zapomněl. Rád bych, kdyby existovala komunita sociálních vědců, kteří navzájem uznávají silné stránky svých nejrůznějších pozic a kteří si zároveň uvědomují potřebu rozvíjet výzkumné dovednosti pocházející z různých stran či žánrů (kvantitativních stejně jako kvalitativních), podobně jako se umělci učí malovat, kreslit nebo modelovat v mnoha různých stylech. Rozvíjení vlastního "stylu" by se pak mohlo zakládat na řadě jednotlivých odůvodněných rozhodnutí, spíše než na nepoučeném mínění. Takto by výzkumnická komunita mohla pracovat.[\[2\]](#)

Poznámky

[1](#)) Pozn. redakce: Přeloženo z anglického originálu Seale, C. (1999): Quality in qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 5, 4, 465-478, se souhlasem vydavatele SAGE Publications, Inc. Copyright © 1999 SAGE Publications, Inc. Redakce děkuje vydavateli za svolení k překladu.

[2](#)) Pozn. autora: Při psaní tohoto textu mi velmi pomohli Martyn Hammersley a David Silverman, jak svými příklady ve vlastních metodologických textech, tak velkorysým poskytnutím komentářů k nim. Norman Denzin, Paul Filmer a Yvonna Lincoln se rovněž zasloužili o můj text tím, že mi poskytli komentáře k jeho prvním verzím.

Literatura

ALTHEIDE, D.L. / JOHNSON, J.M. (1994): Criteria for assessing interpretive validity in qualitative research. In: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, eds.: *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, Cal.: Sage. Str. 485-499

BHASKAR, R. (1989): *Reclaiming reality*. London: Verso

BLAIKIE, N.W.H. (1991): A critique of the use of triangulation in social research. *Quality and Quantity*, 25, 115-136

BLOOR, M. (1997): Techniques of validation in qualitative research: A critical commentary. In: G. Miller, R. Dingwall, eds.: *Context and method in qualitative research*. London: Sage. Str. 37-50

- CAIN, M. / FINCH, J. (1981): Towards a rehabilitation of data. In: P. Abrams, R. Deem, J. Finch, P. Rock, eds.: *Practice and progress: British sociology 1950-1980*. London: George Allen and Unwin. Str. 105-119
- CAMPBELL, D.T. / FISKE, D.W. (1959): Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix. *Psychological Bulletin*, 56, 2, 81-105
- CICOUREL, A.V. (1964): *Method and measurement in sociology*. New York: Free Press
- CICOUREL, A.V. (1974): *Cognitive sociology*. New York: Free Press
- DENZIN, N.K. (1970): *The research act in sociology*. London: Butterworth
- DENZIN, N.K. (1978): *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. 2. vyd. New York: McGraw-Hill
- DENZIN, N.K. (1989): *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. 3. vyd. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall
- DENZIN, N.K. (1997): *Interpretive ethnography: Ethnographic practices for the 21st century*. Thousand Oaks, Cal.: Sage
- DENZIN, N.K. / LINCOLN, Y.S. (1994): Introduction: Entering the field of qualitative research. In: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, eds.: *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, Cal.: Sage
- DICKENS, D. R. / FONTANA, A., eds. (1994): *Postmodernism and social inquiry*. London: UCL Press
- DINGWALL, M. (1997): Accounts, interviews and observations. In: G. Miller, R. Dingwall, eds.: *Context and method in qualitative research*. London: Sage. Str. 51-65
- FLICK, U. (1998): *An introduction to qualitative research*. London: Sage
- GLASER, B.G. / STRAUSS, A.L. (1967): *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine
- GUBA, E.G. / LINCOLN, Y.S. (1989): *Fourth generation evaluation*. Newbury Park, Cal.: Sage
- GUBA, E.G. / LINCOLN, Y.S. (1994): Competing paradigms in qualitative research. In: N.K. Denzin, Y. S. Lincoln, eds.: *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, Cal.: Sage. Str. 105-117
- HAMMERSLEY, M. (1992): *What's wrong with ethnography: Methodological explorations*. London: Routledge
- HAMMERSLEY, M. (1995): *The politics of social research*. London: Sage

HAMMERSLEY, M. / ATKINSON, P. (1983): *Ethnography: Principles in practice*. London: Routledge

HARDING, S. (1986): *The science question in feminism*. Milton Keynes, UK: Open University Press

KIRK, J. / MILLER, M. (1986): *Reliability and validity in qualitative research*. Newbury Park, Cal.: Sage

LATHER, P. (1993): Fertile obsession: Validity after poststructuralism. *Sociological Quarterly*, 34, 4, 673-693

LeCOMPTE, M. / GOETZ, J. (1982): Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research*, 52, 1, 31-60

LINCOLN, Y.S. / GUBA, E. (1985): *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, Cal.: Sage

POPPER, K.R. (1963): *Conjectures and refutations*. London: Routledge and Kegan Paul

POPPER, K.R. (1972): *Objective knowledge*. Oxford: Clarendon Press

SEALE, C.F. (1999): *The quality of qualitative research*. London: Sage

SILVERMAN, D. (1993): *Interpreting qualitative data: Methods for analysing talk, text and inter-action*. London: Sage

SWANBORN, P.G. (1996): A common base for quality control criteria in quantitative and qualitative research. *Quality and Quantity*, 30, 19-35

WEBB, E.J. / CAMBELL, D.T. / SCHWARTZ, R.D. / SECHREST, L. (1966): *Unobtrusive measures: Nonreactive research in the social sciences*. Chicago: Rand McNally

WILLIAMS, M. / MAY, T. (1996): *Introduction to the philosophy of social research*. London: UCL Press

[\[home\]](#) [\[back\]](#) [\[up\]](#)